

Jeney-Tóth Annamária

Konferencia Debrecen város alapításának 650. évfordulójára

Debrecen történetének régebbi – középkori és koraiújkorai – időszaka állt annak a konferenciának a központjában, amelyet 2011. május 26–27-én rendeztek a debreceni Kölcsey Ferenc Művelődési Központban. Az egyes referátumok a 14. század elejétől, a várost I. Károly (Károly Róbert) királytól adományként megszerző Debreceni Dózsa földesuraságától a 17. század végéig, a szabad királyi városi jogállás országgyűlési elfogadásáig tekintették át a város történetének emlékezetes pontjait. A cél nem a múlt történéseinek maradéktalan felsorolása volt, hanem néhány kiemelkedő esemény ismertetése, az azokra vonatkozó dokumentumok értelmezése, több esetben újraértékelése. Színvonalát az előadóknak a hazai tudományos életben elfoglalt rangos minősítése, többük akadémikusi pozíciója garantálta. A város vezetése nemcsak a helyszíni rendelkezésre bocsátásával segítette elő a konferenciát, hanem az évforduló méltó megünneplését, hanem első emberének a konferenciát megnyitó köszöntő beszédével is megtisztelte. A megjelentek előtt Kósa Lajos polgármester és Halász János államtitkár mondott beszédet. Ezt követően az érdeklődők azt a kiállítást tekinthették meg, amely a 450 éves Debreceni nyomdászatot mutatta be G. Szabó Botondnak, a Református Kollégium gyűjteményi igazgatójának, a kiállítás egyik összeállítójának vezetésével.

A konferencia első előadását nem a kronológiai sorrendnek, hanem a téma fontosságának megfelelően választották. Solymosi László a város történetében oly fontos szerepet játszó kiváltságok adományozásának sajátos, többszöri ismétlést igénylő formájára hívta fel a figyelmet. A kiváltságlevél eredeti változatát I. (Nagy) Lajos király Váradon állította ki 1361. április 15-én, de Debrecen egyik földesura, a néhai Debreceni Dózsa nádor unokája, Jakab fia István két hónappal később arra kérte az uralkodót, hogy a kiváltságlevelet erősítse meg. Az uralkodó teljesítette a kérést, 1361. június 14-én átírta és megerősítette a korábbi kiváltságlevelet. Az előadás igazolta, hogy milyen fontos jogbiztosító szerepet játszott a középkorban az oklevél, amelynek hitelességét – ha például a dokumentumot megerősítő uralkodói pecsétnek nyoma veszett, mint a Debrecen számára kibocsátott eredeti oklevélnek – ismételt megerősítéssel a kibocsátó is igyekezett garantálni. A debreceni hártyaoklevél bal oldalán, a privilégium szövege alatti üres helyre, a felhajtás belső oldalára, más kézzel és apróbb betűvel 1364. június 18-i keltezéssel még egy harmadik oklevélszöveget is írtak. Az 1361-ben kiadott debreceni privilégium-

levél azon sajátos oklevéltípusba tartozik, amely a városok által megszerezhető kiváltságok közül egyetlen fontos elemet tartalmaz: a magánföldesúri tulajdonban levő Debrecen város és lakói számára biztosított teljes körű bíraskodási jogot. Ez a királyi kiváltságlevél nevezte először városnak (*civitas*) Debrecent.

A következő előadó, Zsoldos Attila Debrecen középkori dinamikus fejlődését a települést birtokló András fia Dózsa pályájának szemszögéből vizsgálta. A Borsa nemzetiséggel rokon Dózsa először a Borsák révén lett I. Károly híve, később azonban, amikor ura szakított a királlyal, már nem követte őt. Karrierjében az előadó szerint 1317. február 10-én megvívott debreceni csata, és az ott kivívott győzelem hozott igazi váltást. Dózsa 1317-ben erdélyi vajda lett, majd öt megyében eljáró királyi bíróként lépett Borsa Kospasz örökébe, 1321-ben pedig I. Károly nádorává emelkedett. Az előadó nemcsak Dózsa különböző tisztségeit, azok pontos feladatköreit ismertette, hanem arra is kitért, hogy sokoldalú megbízatása szokatlan volt ugyan, de nem példa nélküli, hiszen Magyarország más régióiban is működött állandó felhatalmazással rendelkező kiküldött királyi bíró (*iudex et comes*). A tisztséghez vezető kulcsot az oligarchikus tartományok kormányzati rendszerében vélte megtalálni, amelyhez a mintát a szlavóniai bánság és az erdélyi vajdaság adta. Szerinte Dózsa egyfajta átmenetet jelentett a 14. század elejének országos hatalmú oligarcha nádorai és I. Károly alacsonyabb társadalmi helyzetből (pl. a Druget családtagnak közül) kiemelt nádorai között. Debrecen számára különös jelentőséggel bírt, hogy Dózsa hivatali emelkedése jelentősen visszahatott a következetesen székhelyének tekintett város emelkedésére.

Debrecen mezőváros – Orosz István előadása szerint – már a 14. században eljutott oda, hogy Magyarország első 50 városa között tartsuk számon. A település már 1405-ben közel állt ahhoz, hogy a fallal körülvett „kulcsos városok” sorába kerüljön. Ezt azonban megakadályozta az, hogy Zsigmond uralkodása alatt ismét magánföldesúri kézre került. Egymást követő földesurai között találhatjuk Brankovics Györgyöt, Hunyadi Jánost és Mátyás királyt, a 16. században pedig Szapolyai Jánost, majd Török Bálintot. A Török család kihalása után az erdélyi fejedelmek lettek a város földesurai. Az előadó figyelmeztetett arra, hogy a város „az átlagos mezővárosoknál sokkal jobb helyzetben volt, mind az adózás, a szabad bíró-, esküdt- és magisztrátusválasztás, mind a földesúri hatalomhoz való viszony, mind a különleges jogosultságok (vámmentesség, limitációk, urasági haszonvételek, határhasználat szabályozása, kegyúri jog, földtulajdon), valamint az autonómia (bíráskodás, szabad költözés stb.) tekintetében. Földtulajdonosként a város résztvevője volt a Bihar megyei közgyűléseknek, és az erdélyi fejedelmek hatalma alatt meghívókat kapott az országgyűlésekre, azaz a polgári rendet jellemző jogosultságai is megvoltak.” Jogait a város földesurai, az erdélyi fejedelmek és a magyar királyok 17 kiváltságlevélben erősítették meg. Helyzetében azonban csapást jelentett, hogy 1648-at követően megszűnt a jobbágyok beköltözésének szabadsága. Talán a mezővárosi jogait fenyegető veszély is motiválta a várost abban, hogy szabad királyi városi címért folyamodjon Lipót császárhoz.

A konferencia első napjának délutáni előadásai nagyrészt a magyarországi városok fejlődését vizsgálták, vagy általánosságban, vagy egy-egy olyan példát bemutatva, amely párhuzamba állítható Debrecen helyzetével. Szende Katalin a magyar városok kiváltságainak kezdeteiről szólt. A városprivilegiumok nemcsak egy adott település jogállását határozták meg, hanem gazdasági összeköttetéseit, lakóinak társadalmi tagozódását, világi és egyházi kormányzatukat is. A 13. századot megelőzően a magyar királyok a

dalmáciai városok privilégiumait erősítették meg. A városi kiváltságleveleket gyakran „vendégek” (*hospites*) kapták, mint pl. az erdélyi szász telepések II. Andrástól (*Andreanum*), vagy a szepesi szászok V. Istvántól, de rendelkeztek ilyennel az örmények és a zsidók is. A kiváltságok földrajzi megoszlását bemutató előadó megállapította, hogy az Árpád-házi királyok telepítései nem az ország központi részére, hanem periférikus területeire irányultak, így kiemelte Északkelet-Magyarországot, Erdélyt és Szlavóniát.

Fedeles Tamás az Újlaki család birtokában lévő Ó- és Újgalgóc példáján mutatta be a mezővárosi fejlődés lehetőségeit. A település a család rezidenciális központjaként vált meghatározó jelentőségűvé, bár az 1410 után a macsói báni címet is viselő Újlakiak rezidenciái között az egyik legkevésbé jelentőssé süllyedt. Az előadó az Újlakiak birtokközpontjain kelezett oklevelek vizsgálatán keresztül jutott erre a következtetésre. A helyzet csak 1445–1455 között változott meg, amikor Kont Miklós a Felső Részek kapitányaként a Felvidéken garázdálkodó huszita csapatok felszámolásán fáradozott. Az előadó a Kubinyi András-féle centralitási vizsgálat alapján a sókamurai lerakattal, heti vásárral, országos sokadalommal, négy céhvel, jelentős szőlőműveléssel rendelkező német, morva és zsidó lakosságú települést a közepes városfunkciót ellátó mezővárosok közé sorolta. A város népessége a 15. század közepén elérte a 600 főt, élén bíró állt. Az 1470-es évekre egy ferences kolostornak, egy ismeretlen rend kolostorának, valamint egy ispotálynak is adott otthont. Fiai közül a középkor folyamán 12-en kerültek a bécsi egyetem hallgatói közé.

Tringli István a hagyományos térszemlélet, valamint az utcafejlődés történeti típusait ismertette Sátoraljaújhely példája alapján. A domboldalon fekvő városban sajátosan (a tényleges magassági szinteket figyelmen kívül hagyva) alakultak az „alsó” és „felső” elnevezések, valamint az égtájak szerinti meghatározások. Az előadás második részében a közterületek elnevezéseit definiálta, közülük a „szer” szó jelentésével foglalkozott részletesebben, mert ezen területek birtoklása eltért a városétól. A „szerek” neve – Barátszer, Papszer, Borsiszer, Hartaiszer – birtokosaikra utalt. Az előadást nagyszerű illusztrációk segítettek könnyebben „emészthetővé” tenni, hogy fogalmait azok is megértseék, akik eddig nem jártak ebben a most már határ-mentinek számító kisvárosban, s az elhangzottak és látottak alapján ehhez is kedvet kapjanak.

A középkori magyar városfejlődéssel foglalkozó előadások sorát Gulyás László Szabolcsnak a középkori mezővárosi polgárok kegyes adományaival foglalkozó referátuma zárta. Az előadó a végrendeletekből indult ki, mert, míg a mai magyar történetírásban a középkori városi végrendeletekkel többen is foglalkoznak, a mezővárosiak vizsgálata ritkaságnak számít. A mezővárosi polgárok az ispotályokra, plébániákra hagyományozták, de a polgárok tettek kegyes adományokat is, amelyek között gyakoriak voltak az ingatlanok, szőlők. A kegyes adományok célja az adományozó lelki üdvének elősegítése volt. A vizsgált 89 mezővárosi végrendelet 70%-ának a magisztrátus volt a kiadója, az ingatlanok 57%-a szőlőbirtok volt, szemben a szabad királyi városok végrendeleteiben domináló ingóságokkal és pénzadományokkal.

Az első nap délutánján sorra kerülő előadások másik csoportjába azok tartoztak, amelyekben az előadók Debrecen város történetének egy-egy szegmensét, ill. a várost birtokló családok történetét vizsgálták. Bárány Attila előadása Debreceni Dózsa révén Zsoldos Attila délelőtti referátumához kapcsolódott. A város későbbi földesura az 1280-as években a Borsák familiárisa volt, s ekként vonult hadba 1311-ben I. Károly király

mellett. 1315-ben azonban szakított korábbi urával, Borsa Kopasszal, akinek seregét 1317 februárjában a debreceni csatában sikerült legyőznie. Ezt követően lett a király személyében eljáró bíró valamint öt vármegye ispánja, és ugyanebben az évben az uralkodó az Erdélyi Részek kapitányává is tette. Azt azonban máig nem lehet pontosan tudni, hogy maradéktalanul meg tudta-e szerezni a Borsák birtokait. Dózsa 1321-ig mindvégig hadban állott, Erdélyben a Borsák ellen részsikereket ért el. Zsoldos Attila szerint a döntő siker hiánya miatt váltotta őt a vajdai székben Szécsényi Tamás, Bárány Attila ezzel szemben azon az állásponton volt, hogy Dózsának nádori méltósága miatt kellett az erdélyi vajdai méltóságtól megválnia. Szerinte Dózsa érdemei abban keresendők, hogy Debrecenből az összes hadra fogható férfit csatarendbe tudta állítani, és őket az oligarchák magánhaderege módjára, de tulajdonképpen ellenük fordítva, képes volt győzelmet is aratni felettük. Tudta a régi oligarcha szervezetet mozgatni, és így ispáni és vajdai tisztségeket nyerni a királyi oldalán. Sikerei abba a sorba emelték, amelybe az oligarchák korábbi hívei, a Bátoriak vagy a Kállayak is tartoztak. S ebből Debrecen is profitált, hiszen Debreceni Dózsa mindvégig ragaszkodott legjelentősebb rezidenciájához.

Debrecen egyik későbbi földesuráról, Corvin János hercegről tartott előadást Petrovics István. A herceget Mátyás király természetes fiaként ismerjük. Miután Mátyásnak második házasságából sem származott utóda, házasságon kívül született fia személye felértékelődött. Apja gondoskodott neveltetéséről, s az 1480-as években hatalmas birtoktesteket kapott. Mátyás halála után azonban mégsem őt választották királynak, így 1490-től 1504-ben bekövetkezett haláláig meg kellett elégednie a szlavón-horvát báni és lipthói hercegi címmel. Birtokán két nagyobb mezőváros, egyúttal jelentősebb uradalmi központ volt: Gyula és Debrecen. Referátuma második részében az előadó ezeket hasonlította össze.

Weisz Boglárka Debrecen kereskedelmi életének jogi hátterével foglalkozott. Cáfolta a korábbi szerzők, Szűcs István, Herpay Gábor, Zoltai Lajos azon feltételezését, mely szerint Debrecen 1477-ben a Váradtól elvett árumegállító-jogot nyerte volna el. Először azt vizsgálta, hogy vajon a két város egyáltalán rendelkezett-e ezzel a joggal. Esetükben az előadó inkább a „lerakati jog” elnevezést (ius depositorii) ajánlotta. Váradnak azonban még ilyen joga sem volt. Vásárain, sokadalmain a váradi káptalan szedett vámot, melynek nem volt érdeke, hogy a város „lerakati joggal” rendelkezzen. Ezt a váradi jogot helyezte át az uralkodó Debrecenbe, amit fél évvel később el is vett. Az előadó azt feltételezte, hogy ennyi idő is elegendő volt ahhoz, hogy a debreceni vásárok jelentősége tovább emelkedjék.

Draskóczy István előadásában a debreceni sókamara működését mutatta be. A sóbányászat és a só értékesítése fontos királyi monopólium volt. Zsigmond király 1397-ben új kamarákat állított fel, és szabályozta a só-elosztást. Eszerint a Zagyva és a Tisza által határolt területen a máramarosi bányák ásványát kellett fogyasztani. A kamara nemcsak árusítással, hanem raktározással is foglalkozott. A debreceni kamara működéséről az első konkrét adatokkal 1408-ból rendelkezünk. Körzete elég nagy lehetett, az 1430-as években már a székelyispán kusalyi Jakcs Mihály vezette. Az 1435. október 19. és 1436. augusztus 25. között vezetett debreceni sókamara jegyzékben Bihar, Kraszna, Közép-Szolnok, Máramaros és Szatmár megyék 48 helységének a neve fordul elő, eszerint a só értékesítésére a város tágabb vonzáskörzetében kerülhetett sor. A jegyzék a debreceni sókamara fuvarosainak nevét is megörökítette. Bessenyei József előadásából viszont azt

is megtudhattuk, hogy a debreceniek országszerte foglalkoztak a só kereskedelmével. Vettek sót Somogyba is, ahonnan boros hordókkal megrakott szekerekkel tértek haza. A Debrecenben felbukkanó nagykereskedők, Paksi Péter, Szöcs Benedek, Wolfgang Eisen, Somogyi János, Kozáry Péter több-kevesebb ideig kötődtek Debrecenhez, amely vagy lakóhelyük, vagy csupán kereskedelmi telepeik egyike volt.

A konferencia második napján már csak Debrecenrel foglalkozó előadások hangzottak el. Blazovich László Debrecen egyik legfontosabb – 1527-től folyamatosan vezetett – korai városi forrásának, a magisztrátusi jegyzőkönyveknek 1547–1557 közötti feljegyzéseit elemezte. Rendező elvként Debrecen piacgyűrűit használta. Vizsgálatai kimutatták, hogy a városnak és környékének 32 km-es gyűrűjén belül zajlott a lakosság mindennapos gazdasági és kereskedelmi élete, innen származott a gyarapodó lakosság utánpótlásának nagy része. A 60–64 km-es piacgyűrűbe sorolható Debrecennek Váradal, valamint más mezővárosokkal való kapcsolata. Az előadás nagy figyelmet szentelt a más városokból Debrecenbe áttelepülő nagykereskedőknek. 1547–1557 között 40–50 főre tehető azok száma, akik Budáról, Pestről, Bécsből érkeztek, vagy „ügyük volt a városban”. Közülük persze nem mindenki telepedett le itt, hanem többen áttelepedtek Váradra. A Szegedről érkezett előadó a szívéhez közel álló szegediekéről is szót ejtett, így Tóth Mihály egykori szegedi bíróról, Pap Benedekről, Illancsi Jánosról. A délvidékről érkezők népes hullámára Temesvár 1552-i elestét követően került sor. Az előadó ebből az időszakból a forrásokban 37 szegedi névvel találkozott, de feltételezte, hogy legalább 50 szegedi család keresett menedéket Debrecenben. Az előadó nekik tulajdonította előadásában az ö-ző nyelvjárást, valamint azt is, hogy olyan hamar sor került a reformáció kálvini ágának elismertetésére Debrecenben. Mivel a kereskedők nem csak családtagjaikkal, hanem számos kísérvél érkeztek, betelepedésük legalább ezer főt érintett.

A debreceni cívisek annak ellenére igyekeztek nemeslevelet szerezni, hogy a városban a nemesek nem kaptak adómentességet. Ennek sajátosságairól hallhattunk Szálkai Tamás előadásában. 1561-ben János Zsigmond a debreceni magisztrátus kérésére elrendelte, hogy a Debrecen városába költöző nemesek is viseljék a városi közterheket, 1574 után pedig a forrásokban a debreceni nemesek külön bírójáról sem olvashatunk. 1609-ben a város megvásárolta a Kardos házat, a városban található egyetlen nemesi kúriát. Az előadó Debrecen helyzetét a nemesek számára kedvezőbb viszonyokat kínáló Váradéval hasonlította össze, amely már ekkor végvárként kapott fontos szerepet. A városban lakó nemeseket a 17. század folyamán sem Szabolcs, sem Bihar megye kérésére nem írták össze. Ezt követően az előadó néhány egyházi és világi személy életútját, címeres levele megszerzését, valamint a címeres levél leírását ismertette. A nemes egyházi személyek és kollégiumi professzorok között találjuk Hodászi Pap Lukács püspököt, Martonfalvi Tóth Györgyöt (a váradi iskola egykori professzorát, akinek a Református Kollégium felvirágoztatását is köszönhetjük) és Szilágyi Tönkö Mártont.

A konferencia Papp Klára előadásával zárult, aki a szabad királyi városi cím megszerzésének rögzös útját ismertette. A város e rangot elviekben 1693-tól bírta, de ténylegesen csak 1715-ben kapta meg. Az előadó azt mutatta be, hogy mennyiben változott Debrecen helyzete Várad 1660-i török kézre kerülését követően, majd az ország felszabadítását eredményező háború 1684-i megindulása után. A nehézségeket fokozta, hogy Caraffa csapatai feldúlták a várost, de nem várt problémát okozott a váradi püspökség újbóli felállítása is. A káros következményeket kivédendő vált egyre fontosabbá a szabad királyi városi cím elnyerése, amelyre 1687 óta a városoknak csak az országgyűlés bele-

egyezésével nyílt módjuk. A város követői végül Bécsben az Udvari Kamaránál elérték, hogy Debrecen is elnyerhesse ezt. Az engedélyező okmányt Lipót császár 1693. április 11-én írta alá. Azt, hogy ennek megerősítése közel két évtizedig húzódott, abban a Rákóczi szabadságharc is közrejátszott. A pestisjárvány miatt többször elhalasztott pozsonyi országgyűlés csak 1715-ben foglalkozott újra az ügygel, de a törvény becikkelyezését ekkor is nehezítették a váradi püspök követelései, valamint Császi Miklós nemes úr esete „a debreceni borral”, majd a börtönnel. A katolikus egyház ragaszkodott katolikusok részvételéhez a városi tanácsban, valamint ahhoz, hogy megkönnyítsék számukra a telekvásárlást. Ugyanakkor már nem követelték vissza sem a Szent András templomot, sem a Kollégiumot, sem a szováti birtokot. Így végül 1715. május 6-án az Alsó Tábla is becikkelyezte a szabad királyi rangot, ami megkönnyítette a város eddig is birtokolt privilégiumainak megtartását, s elősegítette további fejlődését.

A konferencia óta Debrecen Megyei Jogú Város Önkormányzatának és a Debreceni Egyetem Történelmi Intézetének köszönhetően megjelent a rendezvény előadásait tartalmazó impozáns kötet is. A „Debrecen város 650 éves. Várostitörténeti tanulmányok” címmel megjelent kötetet Bárány Attila, Papp Klára és Szálkai Tamás szerkesztették, az Alföldi Nyomda méltó külsejű kiadásában. A kötet egyébként olyan tanulmányt is tartalmaz, amely a konferencián nem hangzott el.

Jaczkó Sándornak akkor nem nyílt lehetősége, hogy referátumát szóban előadja, de az végül a tanulmánykötetbe bekerülhetett. Szerző Debrecennek reformáció előtti, kevéssé ismert katolikus egyházi életébe engedett betekintést, hiszen akkor a plébánia-templom mellett a városban a ferenceseknek is volt temploma, amelyet a Boldogságos Szűz tiszteletére szenteltek. A Szent András templom plébániáját viszont 1324 táján a domonkosok szerezték meg, de XXII. János pápa rendelete nyomán azt hamarosan vissza kellett adniuk. Az előadó szerint a városban a begina-mozgalom is jelen volt. A tanulmány második részében szerző Debrecen korabeli hitéletét a később a mohácsi csatamezőn elesett Perényi Ferenc váradi püspök vezetésével összeülő 1524. évi váradi zsinat határozatainak felhasználásával mutatta be.

A konferencia anyagát tartalmazó kötetet egyébként több (Solymosi László és Szálkai Tamás tanulmányaihoz kapcsolódó) értékes és szemléletes kép, valamint térkép egészíti ki. A szerzők többsége a konferencián bemutatott referátumának eredményeit a függelékbe illesztett források közlésével tette hitelesebbé és a további kutatás számára könnyebben felhasználhatóvá.